

Украины: проблемы и способы решения. – Статья.

Статья посвящена проблемным вопросам реализации права близких родственников потерпевшего, который погиб в результате совершения преступления, на компенсацию морального вреда в уголовном судопроизводстве Украины.

Ключевые слова: потерпевший; близкие родственники; гражданский истец; право на возмещение морального вреда, причиненного преступлением в уголовном судопроизводстве.

Summary

Vilgushinskiy M.I., Sirotkina M.V. The right of the relatives of the victim to compensation for moral damages in criminal proceedings of Ukraine: problems and ways of solving. – Article.

The article is devoted to the topical issues of realization of the rights of close relatives of the victim, who died as a result of the crime, in compensation for moral damages in criminal proceedings of Ukraine.

Key words: the victim; close relatives; the civil claimant; the right to compensation for moral harm caused by crime in criminal proceedings.

Н.Г. Габлей

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального
права,
процесу і криміналістики
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ПІДСТАВИ НАБУТТЯ ОСОБОЮ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ВИПРАВДАНОГО

Згідно статті 320 Кримінально-процесуального кодексу України після останнього слова підсудного суд негайно видаляється до нарадчої кімнати для постановлення вироку [1]. Вирок суду може бути обвинувальний і виправдувальний. Отже, після постановлення та проголошення одного з вироків у кримінальному процесі з'являється той чи інший суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності, який є

протириччям один одного, – засуджений і виправданий.

Якщо судді переконані у винуватості підсудного та їх переконання ґрунтується на обставинах справи, вони повинні засудити підсудного та застосувати покарання відповідно до тяжкості злочину та вини. Якщо ж судді не переконані у винуватості підсудного, або у них залишаються сумніви в цьому, то вони не можуть постановити обвинувальний вирок, а повинні продовжити дослідження справи. У разі виникнення необхідності направити справу на додаткове розслідування, а при цьому додаткове розслідування за обставинами справи неможливе, завідомо не може дати результати, потрібно винести виправдувальний вирок. Відсутність у суддів твердого переконання у винуватості підсудного може бути підставою для виправдання підсудного або для повернення справи на дослідження, але не для пом'якшення покарання, оскільки, якщо залишається сумнів щодо винуватості підсудного, до нього не тільки не може бути застосовано покарання, хоча й пом'якшене, а й неприпустимим та незаконним є визнання його винуватим у вчиненні злочину [2, с. 226]. А. Жиряєв зазначав, що менше покарання повинно бути призначене за меншу провину, а не за відсутність достатніх даних про неї [3, с.78].

В теорії кримінально-процесуального права дослідженням правового статусу виправданого як суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності займалися багато провідних вчених, зокрема: С.А. Альперт, В.Т. Малярєнко, Л.Д. Кокорєв, Ю.М. Грошевий, В.В. Молдован, М.С. Строгович, Р.Д. Рахунов, В.М. Тертишник, М.Є. Шумило та інші.

Однак недостатньо дослідженим залишається момент набуття особою статусу виправданий у кримінальному процесі, що й буде метою нашого наукового дослідження.

Висновки слідчого, прокурора, викладені в обвинувальному висновку, є лише версією для суду. Чи знайдена істина на стадії досудового слідства – вирішує суд [4, с. 475]. У судовому слідстві постановлення виправдувального вироку не можна розглядати як надзвичайну ситуацію. Виправдувальний вирок є законною та закономірною функцією судочинства. Доки існує суд, повинні виноситися як обвинувальні, так і виправдувальні вирок.

Згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України «Про

виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку» від 29 червня 1990 р. № 5 (із змінами, внесеними постановами від 04.06.1993 р. № 3 та від 03.12.1997 р. № 12) судам слід мати на увазі, що відповідно до ч. 4 ст. 327 КПК України виправдувальний вирок постановляється:

за відсутністю події злочину, коли судовим розглядом справи встановлено, що діяння, у вчиненні якого обвинувачувався підсудний, взагалі не мало місця або відсутній причинний зв'язок між діяннями підсудного і шкідливими наслідками, настанням яких обумовлюється злочинність діянь, зокрема, коли шкідливі наслідки настали в результаті дій особи, якій заподіяно шкоду, або дії сил природи тощо;

за відсутністю в діянні підсудного складу злочину, коли встановлено, що діяння, яке ставилося у вину підсудному, ним вчинено, але кримінальним законом воно не визнається злочинним, зокрема, якщо воно лише формально містить ознаки злочину, але через малозначність не створює суспільної небезпеки; відсутні інші умови, за яких діяння визнається злочинним (повторність діяння, попереднє притягнення до адміністративної відповідальності тощо); діяння вчинено у стані необхідної оборони чи крайньої необхідності; мала місце добровільна відмова від вчинення злочину, а фактично вчинене не містить складу іншого злочину; підсудний не є суб'єктом злочину через відсутність спеціальних ознак, встановлених для суб'єкта даного складу злочину; підсудний не досяг віку, з якого він може нести кримінальну відповідальність;

за недоведеністю участі підсудного у вчиненні злочину, коли факт суспільно небезпечного діяння встановлено, але досліджені судом докази виключають або не підтверджують вчинення його підсудним (п. 21) [5].

Як свідчить статистика щодо розгляду кримінальних справ судами за I півріччя 2009 року виправдувальні вирoki постановлено судами стосовно 198 осіб, що на 13,8 % більше, ніж у I півріччі 2008 р. У 2010 р. за вирокami, що набрали законної сили, суди виправдали, у тому числі за справами приватного обвинувачення, 459 осіб, із них 159 (147) осіб – у справах публічного обвинувачення. В апеляційному порядку з

направленням справи на додаткове розслідування було скасовано виправдувальні вироки щодо 58 осіб, або 16,5 % (17,9 %) від кількості осіб, щодо яких постановлено виправдувальні вироки місцевими судами у справах публічного обвинувачення; постановлено новий вирок у зв'язку зі скасуванням необґрунтованого виправдувального вироку - щодо 12 осіб, або 1,7 % (1,3 %) від кількості виправданих осіб.

У 2009 р. скасовано і змінено вироки в апеляційному та касаційному порядку стосовно майже 11 тис. осіб, або 5,5 % [4,3 %] від кількості осіб, щодо яких постановлено вироки, із них в апеляційному порядку - 9,6 тис. осіб, або 4,9 % [4 %], касаційному - 1,4 тис. осіб. В апеляційному порядку найбільший відсоток переглянуто вироків, постановлених судами м. Севастополя, - 9,1 % [11,4 %], військовими судами гарнізонів Західного регіону - 9,0 % [6,9 %], а також областей: Закарпатської - 7,1 % [5,2 %], Полтавської - 6,9 % [6,2 %], Хмельницької - 6,3 % [6,2 %], Чернігівської - 6,3 % [4,3 %]. Виправдувальні вироки було скасовано в апеляційному порядку з направленням справи на додаткове розслідування щодо 64 осіб, або 15,6 % [24,5 %] від кількості осіб, щодо яких постановлено виправдувальні вироки місцевими судами; з постановленням нового вироку у зв'язку зі скасуванням необґрунтованого виправдувального вироку - щодо 28 осіб, або 6,8 % [4,8 %]. Основними причинами скасування виправдувальних вироків були: істотні порушення вимог процесуального закону; недослідження обставин, які мають істотне значення для правильного вирішення справи; неналежна оцінка досліджених у суді та інших доказів. Скасовано вироки щодо 5,6 тис. осіб, або 2,8 % [2,2 %] від кількості постановлених вироків, із них в апеляційному порядку - 4,8 тис., або 2,5 % [1,9 %], у касаційному - 802, або 0,4 % [0,3 %]. Найбільший відсоток скасованих в апеляційному порядку вироків, постановлених місцевими судами областей: Закарпатської - 4,8 % [3,8 %], Донецької - 4,0 % [2,7 %], Вінницької - 3,8 % [2,5 %], Київської - 3,7 % [2,9 %], м. Севастополя - 4,2 % [4,9 %]. У тому числі із закриттям провадження у справі за відсутності події або складу злочину в справах публічного обвинувачення скасовано вироки щодо 167 [50] осіб, або 3 % [1,1 %] від загальної кількості скасованих у касаційному та апеляційному порядку, із них 110 - за злочини проти

власності, що пов'язано зі зміною законодавства щодо розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності. Виправдано судами, у тому числі за справами приватного обвинувачення, 578 осіб, або 0,3 % від засуджених за вироками, що набрали законної сили. У справах публічного обвинувачення було виправдано 178 [190] осіб, що на 6,3 % менше. Натомість відмічена тенденція до повернення судами для додаткового розслідування справ за наявності підстав для їх розгляду і постановлення виправдувальних вироків, коли немає доказів, які б підтверджували обвинувачення, і вичерпані всі можливості одержання додаткових доказів. За оперативними даними апеляційних судів, у 2005 р. органи досудового слідства на підставі п. 1 чи п. 2 ст. 6 або ст. 213 КПК закрили справи щодо 223 осіб; із них 58 осіб трималися під вартою, тоді як справи щодо них були повернені судами до зазначених органів для проведення додаткового розслідування, після якого й були закриті. Найбільше таких випадків зафіксовано в областях: Дніпропетровській – щодо 45 осіб, Донецькій – 39, Рівненській – 22, Сумській і Вінницькій – по 12 [6, с. 37].

Отже, як бачимо із вище сказаного, спостерігається тенденція до збільшення кількості постановлення виправдувальних вироків, проте великий відсоток і їх скасування або направлення справи на додаткове розслідування в апеляційному суді. Звідси випливає, що виправданий може набути після розгляду справи в апеляційній або касаційній інстанції статусу засудженого, тому дані суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності тісно пов'язані один з одним. Також особа може набути статусу виправданого не обов'язково в суді загальної юрисдикції, адже можливі випадки, коли після розгляду апеляції засудженого виправдовують і він набуває повноважень виправданого.

Момент набуття особою процесуального статусу виправданого так як і засудженого визначений у законодавстві неоднозначно, немає чіткого розуміння. Звідси виникає ряд запитань, з якого саме часу особу можна вважати виправданою: з моменту винесення виправдувального вироку чи з моменту його проголошення? Відповідно до ч. 5 ст. 401 КПК України виправдувальний вирок виконується негайно після проголошення [1]. Отже, особу слід вважати виправданою, так само як і засудженою, після

публічного проголошення вироку. На основі викладеного приходимо до висновку, що виправданий – це підсудний у кримінальній справі, щодо якого винесено виправдувальний вирок, який у встановленому порядку публічно проголошений.

Надання особі статусу виправданого зумовлює появу у такої особи певних прав. Проте, ні в чинному, ні в проекті КПК України немає окремої статті, яка б регулювала комплекс прав виправданого [7]. Права виправданого одержують конкретизацію у низці норм, а саме у статтях 53-1, 342, 344, 347, 349, 358, 391, в Законі України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 року [8]. Зокрема, виправданий має право:

- на роз'яснення судом порядку поновлення його порушених прав і вжиття необхідних заходів до відшкодування шкоди, завданої незаконним засудженням, бути поновленим у втрачених правах;
- якщо підсудний перебуває під вартою, то після проголошення виправдувального вироку він має право негайно бути звільненим з-під варти в залі судового засідання;
- у триденний строк після проголошення вироку отримати копію вироку. Якщо вирок складений мовою, якої він не знає, йому повинен бути вручений письмовий переклад вироку його рідною мовою або мовою, якою він володіє;
- на оскарження виправдувального вироку у частині мотивів і підстав виправдання;
- право обов'язкового виклику в апеляційний суд, якщо в апеляції ставиться питання про погіршення його становища або суд визнає необхідним провести судове слідство;
- право брати участь у засіданні суду касаційної інстанції.

Слід зазначити, що крім перелічених прав, виправданий користується конституційними правами, правами міжнародного рівня, правами, передбаченими іншими галузями права та закріпленими в підзаконних нормативних актах.

Доцільно зауважити, що одним із найважливіших прав виправданого є право на відшкодування шкоди, завданої незаконним засудженням,

поновлення у втрачених правах.

Кримінальний процес від самого початку виник не як засіб здійснення каральної влади держави. Він утворився із потреби захисту прав особи від необґрунтованих обвинувачень. Протягом усього часу свого існування людство докладало чимало інтелектуальних зусиль для запровадження гарантій в кримінальному судочинстві від неправдивих переслідувань. До них слід віднести самостійність суддів, фактичний розподіл функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи по суті, змагальність, рівноправність сторін, умови подання й оцінки доказів, порядок оскарження вироків тощо. Але одним встановленням гарантій у кримінальному процесі навряд чи можна позбутися від необґрунтованого втягнення людини в кримінальний процес. Очевидно, у розв'язанні цієї проблеми не останню роль відіграє правосвідомість та професійна підготовка працівників органів дізнання, досудового слідства і суду. На жаль, труднощі у з'ясуванні обставин скоєння злочину, зневажливе ставлення правозастосовників до вимог законів, неналежний рівень їхньої професійної підготовки ще не дають змоги виключити їх із практики кримінального процесу втягнення в його сферу осіб, не причетних до скоєння злочину. Так, за даними Верховного Суду України у I півріччі 2007 року виправдано 245 осіб, проте збитки відшкодовано лише 45 особам.

З цього випливає, що значній кількості людей не відшкодовується моральна і матеріальна шкода, підривається авторитет закону, виникає недовіра до правових порядків зокрема і до держави в цілому. Тому для відшкодування (компенсації) завданої шкоди, поновлення в правах необхідний певний правовий механізм, що складається із системи взаємопов'язаних кримінально-процесуальних норм. Він отримав назву реабілітація. Реабілітація – це один із найефективніших правових механізмів, скерований на фактичне відшкодування шкоди, завданої необґрунтованим кримінальним переслідуванням [9, с. 56]. Однією з юридичних підстав реабілітації є виправдувальний вирок [10, с. 76].

Як відомо, процесуальні дії органів дізнання, досудового слідства та суду регламентовані кримінально-процесуальним законодавством. На жаль, акти цих же органів, спрямовані на поновлення необґрунтовано

порушених прав громадян, не мають такої ж чіткої регламентації. Так, у ст. 12 Закону України «Про відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури чи суду» від 1 грудня 1994 року зазначено, що розмір завданої громадянину шкоди встановлюється відповідними органами дізнання, досудового слідства, прокуратури чи суду, про що виноситься постанова (ухвала). Прикро, але в законі немає вказівок щодо змісту даної постанови.

На нашу думку, навряд чи винесення лише процесуального рішення у формі постанови (ухвали) може повною мірою надійно гарантувати відшкодування особі шкоди, завданої актами порушення кримінальної справи, постановою про притягнення як обвинуваченого, обшуками, виїмками, затриманням, утриманням під вартою, викликами на допити та іншими процесуальними діями.

Необхідність більш детальної регламентації правопоновлюючих дій у чинному кримінально-процесуальному законодавстві впливає із Конституції України, зокрема, ст. 56, де говориться: «Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень». У статті 62 Конституції це положення конкретизується щодо обвинувального вироку: «У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням» [11].

Отже, в Основному Законі України закріплені принципові положення, які дають політичні та юридичні підстави для подальшої розробки ідеї реабілітації в кримінальному судочинстві. Це в першу чергу стосується вдосконалення процесуального порядку прийняття реабілітаційних рішень та проведення дій по відшкодуванню майнової і моральної шкоди. Очевидно, що реабілітаційне провадження повинні вести посадові особи, які не брали у невинуватому кримінальному переслідуванні. На жаль, діючий Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів дізнання,

досудового слідства, прокуратури і суду» не враховує цього моменту. Так, відповідно до ст. 12 даного Закону розмір спричиненої шкоди визначає в залежності від вартості той орган, який розглядав кримінальну справу. Вважаємо, що дане положення є недосконалим, оскільки даний орган може бути необ'єктивним при прийнятті рішень, які є визнанням помилковості його дій, а інколи і неналежної професійної підготовки чи недобросовісного ставлення до виконання своїх обов'язків. Тому було б доцільно, щоб реабілітаційне провадження здійснював суддя, котрий не мав ніякого відношення до розгляду кримінальної справи.

Література

1. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К: Юрінком Інтер, 2002. – 198 с.
2. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Т. 1. / М. С. Строгович – М.: «Наука», 1968. – 470 с.
3. Жиряев А.С. Избранные труды / А.С. Жиряев. - М., 1987. – 346 с.
4. Кримінальний процес України: підруч. [для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти] / Ю.М. Грошевий, В.М. Хотенець. – Харків: Право, 2000. – 469 с.
5. Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку: постанова Пленуму Верховного Суду України від 29 червня 1990 р. № 5 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2004. – № 12: Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. - 360 с.
6. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2010 році // Вісник Верховного Суду України. - № 6 (70). – 2010. – С. 33-47.
7. Проект Кримінально-процесуального кодексу України від 13 грудня 2007 року № 1233. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31115.
8. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду: закон України від 1 грудня 1994 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>.
9. Шумило М. Є. Реабілітація в кримінальному процесі України / М. Є. Шумило. – Харків, 2001. – 320 с.
10. Озерський І. Реабілітація у кримінальному процесі / І. Озерський // Право України. – 2004. - № 5. – С. 76-78.
11. Конституція України. – Х.: ПП «ІГВІНІ», 2006. – 64 с.

Анотація

Габлей Н.Г. Підстави набуття особою кримінально-процесуального статусу виправданого. – Стаття.

Стаття присвячена деяким аспектам належності виправданого до суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності. Важливе значення в кримінальному процесі

має питання визначення місця і ролі особи в кримінально-процесуальній діяльності. В чинному КПК України, на жаль, немає чіткого розуміння поняття «виправданий», а також неоднозначно висвітлено його процесуальний статус.

Ключові слова: суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності, виправданий, реабілітація.

Анотація

Габлей Н.Г. Основания приобретения лицом криминально-процессуального статуса оправданного. – Статья.

Статья посвящена некоторым аспектам принадлежности оправданного к субъектам уголовно-процессуальной деятельности. Важное значение в уголовном процессе имеет вопрос определения места и роли лица в уголовно-процессуальной деятельности. В действующем УПК Украины, к сожалению, нет четкого понимания понятия «оправданный», а также неоднозначно отражен его процессуальный статус.

Ключевые слова: субъекты уголовно-процессуальной деятельности, оправданный, реабилитация.

Summary

Gablej N.G. Grounds for obtaining a person criminal procedural status is justified. – Article.

The article is devoted to some aspects of «the acquitted person» as the subjects of procedural criminal activity. Definition of place and role of the person in procedural criminal law has an important meaning for criminal procedure. The current procedural criminal code, unfortunately, does not suggest clear definition of the concept «the acquitted person» and contains ambiguous determination of their legal status.

Keywords: subjects of criminal-procedure activity, acquitted person, rehabilitation.

О.М. Гаргат-Українчук

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри

кримінального права, процесу і

криміналістики

Івано-Франківського факультету

Національного університету

«Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ ПРЕЗУМПЦІЇ У КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Зміни, що відбуваються в суспільних відносинах на сучасному етапі,